

AZ ÉRTELMEZÉS HATÁRMEZSGYÉIN

KMECZKÓ SZILÁRD

Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, Debrecen
kmecko@gmail.com

ABSTRACT

In the present paper, I discuss the reasons that have hindered the reception of Michael Polanyi's philosophy. I focus on two of the reasons, the comprehensiveness of Polanyi's style and its wealth of rhetorical elements, on the one hand, and the openness of his thinking to transcendence, on the other. Based on the studies by R. T. Allen, Th. A. Langford and W. H. Poteat I analyse what difficulties we have to face if we study Polanyi's philosophy as a comprehensive whole and not in relation to separate problems.

I. A TUDOMÁNYTÓL A FILOZÓFIA FELÉ

Polányi Mihály angolszász filozófiai környezetben az európai filozófiai hagyomány tradicionális kérdéseinek saját, eredeti elképzelése szerinti interpretációjával kísérletezett. Ennek következményeként mindvégig szembe kellett néznie a kritika olyan vonulatával is, amely kizárólag az outsiders volt csak hajlandó meglátni munkásságában, műveinek filozófiaként való interpretációját pedig elutasította.

Bár Polányi a huszadik század egyik legeredményesebb fizikokémikusi pályáivét zárta le idejekorán, hogy hozzákezdjen filozófusi életművének megalkotásához, leszámítva korai katonarovosi praxisát, minden későbbi váltás azt jelentette számára, hogy kívülről jöttként kellett újra és újra megalapoznia karrierét. Azonban Polányi munkásságának mégoly felületes ismerete is kétségessé teszi, hogy a karrierváltást a pályáiv megtörésének tekintsük. Ez a pályáiv ugyanis több szálból sodort, hiszen Polányi érdeklődése életének korábbi szakaszaiban sem korlátozódott kizárólag a szaktudományos kutatómunkára.¹

Választott hazájában szakfilozófus kollégái nem voltak hajlandók megbocsátani, hogy kívülről, őt erre feljogosítani hivatott okmány birtoklása nélkül tesz kísérletet rá, hogy a filozófiai életben való részvételének intézményes keretet adjon. Wigner Jenő és R. A. Hodgkin a következőképpen idézik fel Polányi Mihály kései pályamódosításának

¹ Ennek nyomtatásban megjelent bizonyítékai: Polányi 1991a, megjelenés: 1917; Polányi 1991b, megjelenés: 1919; Polányi 1991c, megjelenés: 1937; a *The Contempt of Freedom. The Russian Experiment and After* című kötetben olvasható tanulmányok az 1935-1940 közötti években íródtak (Polányi 1940), míg a *The Logic of Liberty* modern szabadságfogalmat elemző esszéi a kötet megjelenését megelőző nyolc esztendő termését reprezentálják (Polányi 1951).

körülményeit: „[É]rthető módon azt kérdezték, vajon tudatában van-e Polányi annak, hogy mennyire más, szigorúbb megítélés alá esik mindaz, amit csinál, amint a filozófáló szaktudós védettebb helyzetéből kilépve 'profi'-ként ítélnék meg tevékenységét. (...) Stopford, az egyetem rektorhelyettese (...) tudta, hogy Polányit szívesen fogadnák Amerikában, s minden áron szerette volna, ha Manchesterben marad. Nem hagyta magát eltéríteni sokak gyanakvásától, hogy Polányi soha nem lesz több amatőr filozófusnál. Megítélésem szerint Stopford egyszerűen túllépett ezen az érven. Hisz nem volt-e Polányi a szigorúan vett akadémiai értelemben, eredeti orvosi végzettségét leszámítva minden téren amatőr? Ugyanakkor vitába szállhatott-e bárki is az eredményeivel? Nem volt-e elég egyszerűen csak előítéletek nélkül látni őt ahhoz, hogy az ember beláthassa: erasmusi kaliberű emberrel, a próteuszi tudóssal áll szemben?” (Wigner-Hodgkin 2002:34) Polányi tehát 1948-ban elhagyta a Victoria University fizikai kémiai tanszékét és áttette székhelyét – a filozófia tanszék helyett – az ő számára létrehozott társadalomelméleti (social studies) tanszékre.

A Polányi gondolkodását bemutató szövegek, legyen szó tanulmányokról vagy önálló kötetekről, gyakorta megemlítik, hogy bár Polányi filozófiáját éles bírálatok érték az Atlanti-óceán mindkét partján, Amerikában jelentősebb elfogadottságnak örvendett, mint Angliában, ahol munkássága a filozófiai élet peremén bontakozott ki. Polányi angliai mellőzöttségének, vagy a filozófia hivatalos fórumain a remélnél szerényebb fogadtatásának oka nem kis részben gondolkodói attitűdjéből következett. A gondolkodói attitűd két vonását emelnénk ki mint e tekintetben legfontosabbakat: az általa javasolt fogalmi reform úttörő voltából fakadó szokatlanságát, valamint gondolkodásának transzcendenciára nyitottságát.

Polányi 1958-ban Manchesterből Oxfordba költözik és a Merton College Senior Research Fellow-ja lesz. Időskori barátja, Thomas F. Torrance, a posztkritikai filozófia teológiai vonatkozásainak értelmezője² úgy emlékszik vissza, hogy Oxfordban „ez az időszak a nyelvfilozófia aranykora volt, amelyet a Bécsi Kör pozitivista és logicista gondolkodása dominált az oxfordi Gilbert Ryle és A. J. Ayer nyelvfilozófiájával és logikai pozitívizmusával együtt” (Torrance 2002:172). Oxford tehát ebben az időben olyan filozófiai irányzatok fellegvára, amelyeket Polányi élesen bírált. Egy számára idegen filozófiai közegben, ráadásul az oxfordi filozófusok szemében „képesítés nélküli” filozófusként érvel a tények és az értékek, a test és a lélek vagy a gondolkodás és a cselekvés szembeállítása ellen. Gondolkodásában lebontja a hit (meggyőződés) és az értelem merev kettéválasztását, amivel a tudás megalapozhatóságának problémáját új perspektívába állítja. Filozófiája nem tekinthető sem átfogó rendszernek, sem pedig a filozófiai diszciplínák valamelyikébe besorolható szakfilozófiának. Gondolatainak kifejtése során ugyanis, híven kritikájához, amelyet a tudományos eljárás szabályainak

² Néhány évvel Polányi halálát követően jelent meg a Torrance által szerkesztett *Belief in Science and in Christian Life: The Relevance of Michael Polanyi's Thought for Christian Faith and Life* című kötet. A tanulmányok a posztkritikai filozófia és a keresztény teológia kapcsolódási pontjait keresik, és kísérik meg gyümölcsözővé tenni a keresztény gondolkodás számára.

pontos követéséről, mint az igazsághoz vezető ösvény felismerésének garanciájáról adott, nem követ semmiféle szigorú értelemben vett módszert. Felismeréseit sokkal inkább a mindennapi életből és a tudományokból vett példák, analógiák és metaforák felmutatásával kísérli meg kifejezni. Analógiái és metaforái azonban nem teszik közvetlenül megragadhatóvá a kifejezni kívánt gondolatot. A filozófia műveléséhez és a filozófiai hagyományhoz való sajátos, filozófiai ellenfelei által elfogadhatatlannak ítélt viszonya miatt gondolatait gyakorta homályosnak, zavarosnak, fogalmi reformját pedig következetlennek ítélték.

II. A TRANZSCENDENCIÁRA NYITOTT GONDOLKODÁS

A Polányi-recepció egyik dilemmája, hogy miképpen tárgyalja a posztkritikai gondolkodás transzcendencia irányába való nyitottságát. Amennyiben ugyanis Polányi filozófiáját átfogó egészként interpretáljuk, úgy szinte bizonyosan szembe-találjuk magunkat a transzcendenciaira irányuló kérdéssel. Amellett érvelünk, hogy Polányi intencióinak figyelembe vétele feltételezi, hogy szövegeit értelmezvén számot vessünk a gondolkodása legátfogóbb kereteit jelentő kozmikus vízióval, amely meghatározza közéleti aktivitásának teoretikus kontextusát.

Az elemző Polányi a világhoz való viszony alapkarakterének megváltozására utaló jeleket vett észre, majd filozófiájában kidolgozta azt a perspektívát, amely lehetővé tette a leírt jelenségek összefűzését és együttes jelentésük felmutatását. A tágabb környezet eseményeire érzékenyen reagáló – elkoptatott kifejezéssel élve – felelős gondolkodóként pedig lehetőségeihez mérten mindent megtett az említett változások katalizálása érdekében. A Koestler Artúrhoz fűződő hosszú barátsága sem érthető meg ezen szempont negligálása esetén. A késői rezignáció ellenére állíthatjuk, hogy Polányi meglátta egy olyan világ lehetőségének a közelségét, amely meghasonulás nélküli intellektuális életet, s így harmonikusabb szellemi otthont nyújthat lakóinak. A világ ugyanis – polányiánus szemmel nézve – elsősorban szellemi világ. A Torrance és a *Meaning* szerkesztője és társszerzője, Harry Prosch között kibontakozott vita pedig azt mutatja, hogy a teológia fontos megállapításokat kíván tenni erre a szellemi világra vonatkozóan.

A Torrance – Prosch vita arra a kérdésre vezethető vissza, hogy miképpen ítélné meg Polányi transzcendenciaiához fűződő viszonya. A vita élessége pedig jelzi, hogy a kérdésre adott válasz alapvetően meghatározza, hogy az értelmező miként fog Polányi filozófiai munkásságának egészére tekinteni. Dacára élet és gondolkodás Polányi esetében fennálló szoros kapcsolatának, a transzcendencia problémája az élet dokumentálható tényeire hagyatkozva nem zárható le megnyugtató módon. Polányi dokumentálható életének titka a szövegek értelmezői előtt szélesre tárja az interpretáció lehetőségterét.

Polányi gondolkodása utat nyit a transzcendencia felé. Pontosan ez az a kérdés, amelyet a tárgyakat precízen körülhatároló, az egyes problémák tisztázására

irányuló elemzések során megkísérelünk elkerülni, mivel ez Polányi filozófiájának talán legnagyobb körültekintést igénylő aspektusa. És valóban nem állíthatunk ennél többet biztosan, hiszen a szövegek alapján nem lehetséges a gondolatok olyan összefüggő rendszerét rekonstruálni, amelyet Polányi vallásfilozófiájának tekinthetnénk. Részben emiatt is vált fontossá Polányi transzcendenciához fűződő személyes viszonyának az utólagos tisztázása. Az értelmezők közül néhányan ugyanis ez által remélték megvilágítani, amit a filozófiai szövegek elemzése alapján nem sikerült. Következtetesként leszögezhetjük, hogy Polányi Mihályt nem tekintjük keresztény gondolkodónak abban az értelemben, hogy filozófiáját nem tekinthetjük keresztény filozófiának. Nem állíthatjuk azonban, hogy a transzcendenciára való nyitottságnak gondolkodásában ne lennének meg a maga következményei.

Annak ellenére, hogy Polányi szövegeiben észrevehetőek azok a beszédes jelek, amelyek felhívják rá a figyelmet, hogy filozófiájának egységes egészként történő elgondolása kiiktathatatlanak tűnő akadályokba ütközik, a szövegek által mégis kényszerítve – vagy talán inkább: feljogosítva – érezzük magunkat, hogy a különböző területeket összekapcsolódó egészként próbáljuk megérteni. A mindenre kiterjedő értelmezés keresése helyett azonban azt kíséreljük meg szemügyre venni, hogy milyen következményekkel járna, amennyiben ilyen rekonstrukciós kísérletbe kezdenénk, illetve ha lemondanánk róla.

Polányi professzionális filozófussá válásának bonyodalmainál amiatt időztünk hosszasan, hogy áttekintsük a gondolkodói attitűdjével szemben megfogalmazott fenntartásokat. Erős ugyanis a gyanúnk, hogy mindazok az interpretációs kísérletek, amelyek nem kívánnak tudomást venni Polányi gondolkodásának transzcendenciára nyitottságáról, kimondva vagy kimondatlanul, de magukévá teszik a múlt század közepén megfogalmazott fenntartásokat. Természetesen ez korántsem jelenti Polányi filozófiájának teljes elutasítását, mivel lehet úgy tekinteni Polányi filozófusi teljesítményére, mint amely érdekes és hasznosnak bizonyult megfontolásokkal élt bizonyos problémákra vonatkozóan, de gondolkodásának egésze mégiscsak túllontúl bizarr vagy egyszerűen idejétmúlt, s mint ilyet csakis egy philosophe gondolhatott komolyan.

III. EGY FELTÉTELEZETT „KÖZPONTI” TANÍTÁSBÓL KIINDULÓ ÉRTELMEZÉS

A Személyes tudásnak, Polányi opus magnumának (*Personal Knowledge. Towards a Post-Critical Philosophy*) mind a nyelvezete, mind a stílusa, mind pedig állításainak tartalma megosztotta az olvasóit. R. T. Allen álláspontja szerint Polányi három szárra bontható és szinte minden szövegében rekonstruálható törekvése meghatározza filozófiája kifejtésének a módját (stílusát), módszerét és a belőle levonható következtetéseket (Allen 1992:1-6). Mint közösségének ügyei iránt érzékeny gondolkodó, aki a filozófia művelését nem korlátozza valamely tudományos diszciplína határait tiszteletben tartó vizsgálódásra, törekszik:

1. megvilágítani a szigorú objektivizmus álláspontját elfogadó filozófiai beállítódásnak a tudomány szabadságára nézve fenyegető következményeit, 2. erőfeszítéseket tesz, hogy új módon értse meg és mutassa fel a megismerést, illetve 3. nekilát kidolgozni mindazokat a problémákat, amelyekre a megismerés új típusú megközelítése választ tud adni.

Mint jeleztük, Polányi nem korlátozza vizsgálódásait néhány pontosan körülhatárolt probléma – rejtvényfejtésként felfogott normál tudományos – vizsgálatára, bár szövegei kétségtelenül ekként is olvashatók. Gondolatait megvilágítandó, témák sokaságát emeli be az érvelésbe, sokukat éppen csak érintve, így gondolatfűzése inkább a kifejezés vagy az ábrázolás kísérleteinek, mintsem a szó hagyományos értelmében vett racionális érvelésnek tekinthető.³ R. T. Allen a szövegek ezen sajátosságában véli felfedezni Polányi filozófiai módszerét. Éppen ezért minden esetben indokolt megvizsgálni, hogy az adott téma miképpen illeszkedik a szöveg magjához. Allen ugyanis feltételezi, hogy a szövegek alapján rekonstruálható Polányi gondolatainak egy olyan összefüggő egysége – a hallgatólágos integráció elmélete –, amelyet Polányi központi tanításának, filozófiája lényegének tekint.⁴ Amennyiben tehát elfogadjuk Allen interpretációs javaslatát, úgy az értelmezőnek minden esetben tisztázni kell, hogy a vizsgált szövegrész miképpen kapcsolódik a filozófia rekonstruált magjához. Ez az illeszkedés fogja ugyanis meghatározni a szövegrész alapján levonható következtetések érvényességét és megvonni azok korlátjait, mégpedig függetlenül attól, hogy maga Polányi felismerte-e ezt az illeszkedést, avagy sem. Amennyiben a vizsgált állítások nem következnek a hallgatólágos integráció elméletéből, úgy azokat mindössze korlátozott érvényességű állításoknak, a szerző magánjellegű véleményének kell tekinteni.

Sokat bírált írásmódjának megválasztásakor Polányi a posztkritikai gondolkodás implikációival összhangban járt el. Filozófiájának tartalma pontosan e tartalom által motivált önreflexivitásnak és vallomásosságnak, valamint a retorikai stratégiák leválaszthatatlanságának következtében éppen az érvelés Polányi által követett módján közvetíthető úgy, hogy a filozófiai megállapítások és a kifejtés módja összhangban legyenek. A helyes olvasás módszeréről tett megállapításai szerint Allen tehát körülhatárolhatónak ítéli a *Személyes tudás* szövegének ha nem is

³ A tudományelmélet- és történet, a matematikai heurisztika, a tudásszociológia, a kísérleti pszichológia, a kémia, a kristálytan, a biológia, a gépelmélet, a tudományos kísérletek statisztikai értékelése, a logika, a lingvisztika, a művészetfilozófia, az antropológia, a teológia, az etika, valamint a társadalomelmélet és a politikaelmélet kérdéseinek Polányi sajátos szerzői szempontjai alapján kiválogatott sorozata kerül elemzésre a *Személyes tudás* lapjain.

⁴ Allen „központi tanítás”-ból kiinduló interpretációs javaslata mellett szólhat, hogy Polányi a harmincas évek közepétől, amióta csak rendszeres társadalomtudományi publikációt folytatott, szakadatlanul fogalmi újításokkal kísérletezett. A fogalmi változtatások sorozatát, a kísérletezést korántsem Polányi csapongónak vélt, hanem sokkal inkább a kifejezés új formáit szüntelenül kereső gondolatai motiválták. Nagy Endre fogalomtörténeti elemzései a civil társadalom eszméjéhez kapcsolható fogalmak fejlődése esetében ezt az állítást bizonyították (vö: Nagy 1992-1993:151 és 155).

konkrét fejezeteit, de az illeszkedő gondolatok olyan szorosan összekapcsolódó egységét, amelyet a többi témával szemben kiemelt jelentőségüként határoz meg és a posztkritikai filozófia központi tanításának tekint. A központinak ítélt tanítás állításait az analitikus filozófia eszközrendszerét elutasító Polányi a szó szigorú értelmében véve nem bizonyítja. A bizonyítás helyett „mindössze” *rámutat* az univerzális intencióval állított összefüggésekre. Felelősségteljes aktus keretében azokat felkínálja elfogadásra. Így tesz a megismerés egyik alapelveként tekintett indukciónak igazolhatatlanságának állításakor is: „Azok a bizalomból fakadó szenvedélyek, amelyek kiváltanak egy magabiztos megnyilatkozást a tényekről, személyesek, mert univerzális érvennyel állítják a tényeket, de ha erre az aktusra elkötelezettség nélkül reflektálunk, a szenvedély szubjektívizmussá fokozódik le.” (Polányi 1994, II:100)

Az előzőekkel összefüggésben Allen azt állítja, hogy Polányi filozófiája teljes egészében nem tehető explicitté. Az explicitté tétel elvi akadályának felismerése húzódik meg a szisztematikus érvelés elmaradása mögött. Ennyiben ez a meghatározottság – vagy inkább meghatározatlanság – filozófiájának integráns részét képezi. Választott írásmódjával Polányi olymértékű meglepetést okozott olvasóinak, hogy még a *Személyes tudás*ban közreadott felismeréseket elfogadó olvasói körében is értetlenséget váltott ki a szöveg nyelvezetével való szembesülés. Michael Oakeshott ingerülten jegyzi le, hogy a szöveg zavaros, repetitív, csapongó és gyakorta obskúrus (Langford – Poteat 1968:5). A kritikus szigor ebben az esetben, legyen bármennyire is kíméletlen, Polányi álláspontját filozófiai álláspontként fogadja el. Ezzel szemben May Brodbeck, miután mérlegre teszi a posztkritikai filozófiát, kilépve az értékelés érvelés rögzítette keretei közül, megjegyzi: a suszter maradjon a kaptafánál! – mármint a tudomány-kaptafánál (uo. 4-5).

S végül, Polányi filozófiája, bár nem előzmények nélküli, de az övéhez fogható alapossággal korábban senki sem dolgozta ki a megismerés személyes, majd pedig hallgatólagos összetevőinek szerepét és nem ismerték fel ezen összetevők episztemológiai, valamint szélesebb kontextusban értelmezhető jelentőségét. Mivel Polányi nem számolt a lehetőséggel, hogy a gondolkodás transzparenssé tehető, ezért elutasította mindazokat a kísérleteket, amelyek a tudást szigorúan racionális eszközökkel kísérelték megalapozni. Ez pedig szükségképpen vont maga után az új megoldások keresését mind a módszer, mind pedig a kifejezőmód tekintetében.

IV. A DOLGOK ÁTFOGÓ SZEMLÉLETE MINT EGYSÉGES VÍZÍÓ

Thomas A. Langford és William H. Poteat azt állítják, hogy a *Személyes tudás* bosszantó, idegesítő könyv. Majd rögtön hozzátesszik, hogy aki nem találta idegesítőnek, az valójában nem is olvasta el kellő alapossággal (Langford – Poteat 1968:3-4). A *Személyes tudás* a módszeres érvelés elmaradása, a fogalmi reform, a retorikai stratégiák közötti mozgások (a metaforák és analógiák tömkelege), valamint

az érintett témák és tudományterületek sokasága miatt tűnik idegesítőnek. A kifejtés eszközeinek gazdag tárháza és eltérő jellege ellenére Polányi opus magnuma az értelmező számára a gondolkodás egy meghatározott perspektíváját, a dolgok átfogó szemléletének új módját képes felmutatni (Gelwick 1996: 63).

A rövid fejezetekre tagolt szöveg különböző retorikai stratégiák közvetítette jelentését a szöveg minden egyes értelmezőjének saját magának kell összeszönie. Langford és Poteat azzal a feltételezéssel élnek, hogy a *Személyes tudás* szövegében felkutathatók bizonyos passzusok, amelyek beható vizsgálata olyan értelmezői pozícióba juttatja az olvasót, ahonnan szemlélve az artikuláció különféle, korábban legfőjebb laza kapcsolatban levőnek gondolt eszközei egységes egészé szervezhetőek (Langford – Poteat 1968:13). Langford és Poteat elsősorban Polányi retorikai eszközeinek mint egy közös célnak alárendelt eszköz-együttes jelentésintegráló szerepének vizsgálatát végzik el. Vizsgálódásukat azonban kiterjeszthetőnek ítélik a szöveg megírásakor alkalmazott többi artikulációs eszközre is. Hogy a jelentésintegráció a szöveg mekkora részére terjed ki, azt részben az értelmező Polányi szövegének nekiszegedett kérdései fogják eldönteni.⁵

Az egységes olvasat feltételezett archimédeszi pontjának felmutatása a *Személyes tudás* retorikai vagy személyes centrumának megjelését jelenti. Azokat a szöveghelyeket kell tehát megkeresni, ahol Polányi oly módon alkalmazza az artikuláció eszközeit, hogy ezzel párhuzamosan reflektál is a filozófiai vállalkozására. Ezek a passzusok a szerző filozófia céljára és művelésére vonatkozó vallomásait tartalmazzák. A vallomás azonban személyes megnyilatkozás és mindig individuumhoz kötött. Körültekintő retorikai eszközök segítségével kell áthidalni a vallomások individualitása és az általános érvényességre igényt tartó filozófia közötti feszültséget. Polányi az individuum egyediségének szolgálatába állított vallomásokkal szemben Szent Ágoston *Vallomásokban* olvasható személyes megnyilatkozásait állítja példaként maga elé. A karteziánus dichotómiák megszüntetését célul tűző posztkritikai gondolkodás nyugati filozófiai hagyományhoz való kapcsolódásának talán legfontosabb pontját a modern kor kezdeteit messze megelőző kora középkori *Vallomásokban* találjuk meg: „Az alapvető meggyőződések logikailag következetes bemutatásának példája Szent Ágoston *Vallomásai*. (...) Véleményem szerint azt mondja, hogy bármely tárgy vizsgálatának folyamata egyrészt magának a tárgynak a kutatása, másrészt azon alapmeggyőződéseink kritikai elemzése, amelyek fényében a tárgyat megközelítjük.” (Polányi 1994, II:43) A Szent Ágostont értelmező Polányi

⁵ Paul Nagy bírálja Langford és Poteat olvasatát, mivel úgy ítéli, hogy figyelmen kívül hagyva az igazság Polányi gondolkodásában betöltött centrális pozícióját, Polányit a nyugati filozófia retorikai – Nietzsche, Heidegger és Rorty nevével fémjelzett – hagyományához sorolták (Paul Nagy 1996:102). Nagy nem vesz tudomást Langford és Poteat szándékáról, amely szerint a Polányi szövegeinek elemzésekor korábban elhanyagolt retorikai szempontú vizsgálódással a szöveg egyik fontos jelentésrétegét kísérelték meg feltárni. Ráadásul olyan irányt adva az értelmezésnek, hogy új érvek alkalmazásával tudjanak rámutatni az antikarteziánus Polányit antiracionalizmussal és szubjektívizmussal vádoló interpretációk ellentmondásosságára.

a *Személyes tudás*ban kibontakozó filozófiai törekvéséről a következőt állítja: „E könyv legfontosabb célja egy olyan szellemi állapot megfogalmazása, amelyben szilárdan ragaszkodhatok ahhoz, amit igaznak hiszek, jóllehet tudom, hogy lehet téves” (Polányi 1994, I:363). A vallomástevő én két egymást kizáró perspektívából is tud viszonyulni a tudásához. Míg az elkötelezettség szerkezetén belül szemlélve az ismeretek elfogadott tények, addig az elkötelezettséggel nem járó perspektívából mindössze állítólagos tények lesznek. A két perspektíva megfeleltethető az egyes szám első személyű, illetve harmadik személyű elbeszélőnek. „[L]e kell győznöm önmagam iránti kételyemet, hogy szilárdan ragaszkodhassak a magammal való azonosulásnak ehhez a programjához” – állítja Polányi (Polányi 1994, II:43), ahol az én és az önmagam közötti feszültség (távolság) a személyes elköteleződés elfogadásával szembeni ellenállás mértéke. A vallomások modalitását átalakító, a szubjektív benyomásokkal szemben az univerzális érvényességet kifejező további elbeszélői megoldás az egyes és a többes szám első személyű elbeszélő közötti oda-vissza mozgás: „Szabadulásunk az objektivizmustól annak felismerése, hogy végső meggyőződéseinknek csak meggyőződéseinken belül maradván tudunk hangot adni – azoknak az elfogadásoknak a rendszerén belül, amelyek logikailag megelőzik minden speciális állításunkat, megelőznek minden általunk birtokolt speciális tudásrészletet. Ha elérek és explicitté teszek egy végső logikai szintet, ez személyes hitem deklarációja kell hogy legyen.” (uo.) Semmiféle állítás nem alapozható meg tehát a személyes elköteleződés szerkezetén kívül. Erre nem alkalmasak az induktív és a deduktív bizonyítási eljárások indifferens eszközei, mert hiányozni fog a legitimitásuk forrása.

A személyes tudás azonban olyan, univerzális intencióval állított tudás, amiről alkalomadtán bebizonyosodhat, hogy hamis. Az „elköteleződés” Polányi fogalmi reformjának egyik könnyen félreérthető eleme, de nyilvánvalóan nem kapcsolható a vakhit vagy a dogmatizmus meghatározta szellemi beállítódásokhoz, amennyiben azok a szellemi merevség és változtathatatlanság vagy a biztonságért cserébe szellemi önállóságát feladni hajlandó gondolatlanság állapotait fejezik ki.

Polányi Mihály későbbi írásai ha nem is mutatják a gondolatok kifejezésének a *Személyes tudás*ban megtapasztalt gazdagságát, alapvetően megőrzik a kifejezésmód alapkarakterét. A *Személyes tudás* értelmezésekor felmerülő nehézségek ezért a későbbi szövegekben is visszaköszönnek, hiszen Polányi a hatvanas, illetve a hetvenes évek szövegeinek egységesebb fogalmi apparátusával a *Személyes tudás*ban foglaltakkal közeli rokonságot mutató gondolatokat akart kifejezni (Mullins 1997:8-9, Nagy 1992-1993:151 és 155).

V. AZ ÉRTELMEZÉS LEHETŐSÉGEI AZ ÉRTELMEZŐI STRATÉGIÁK KORLÁTJAINAK TÜKRÉBEN

R. T. Allen számára a Polányi filozófiájának centrumaként tekintett hallgatólagos integráció elmélete jelenti az interpretáció szervező elvét. Az értelmezői szándék egy határozott kritikai állásponttól elvégzett egységes olvasat elérésére törekszik. A Langford – Poteat szerzőpáros az egység jelentését más módon megközelítő interpretációt javasol. Az egység most az integráció lehetőségének aktív keresését, és ennek eredményeképpen az integrálhatóságra való ráismerést jelenti. Elfogadva az össze nem illő elemek integrálhatóságát, egy nyitottabb interpretáció felé tehetünk lépéseket, amely az olvasó vallomástevő énnel folyamatos dialógusban levő személyének az értelmezés eredményeképpen kibomló perspektívába állíthatóságát eredményezheti. Hogy valóban megváltozik-e a *Személyes tudás* alapos tanulmányozását követően a vizsgálódás során olykor valóban kontemplálni kényszerülő olvasó bensőjének alaprajza, valamint a tudás legkülönbözőbb területein sikerül-e biztosítani a megismerés egységét – az az integrációt végrehajtó értelmező átállítódása előfeltételeként tekintett szellemi nyitottságtól, valamint a hallgatólagos integráció kiterjeszhetőségétől fog függeni.

Az integráció interpretáció eredménye. Polányi szövegeinek tanulmányozói az egyes részterületekhez rendelhető problémák kidolgozását tekintik elsősorban feladatuknak. Ezek együttese azonban nem helyettesítheti az egészre irányuló integrációt, ami a *Személyes tudás* utolsó oldalain kozmikus méretű vízióvá terebélyesedik. Csakhogy nincs biztos válaszunk a kérdésre, hogy megvalósítható-e egyáltalán ez az integráció. Polányi személyes példája vajon mennyiben támasztja alá az egészre kiterjedő integráció kérdésességét? Amennyiben a *mi* számunkra nem bizonyulna elérhetőnek Polányi szövegeinek szellemi otthont eredményező gondolati összeszövése, vajon eleve kizárható lenne, hogy a részproblémákon való töprengés, a szövegekkel való kísérletezés, akár még az összeszövésre tett kudarcos kísérlet is nem hagyná érintetlenül Polányi szövegeinek értelmezőit? A kudarc ugyanis nem azonos az átfogó interpretációról való lemondással.

Amennyiben végérvényesen leteszünk az átfogó interpretáció megalkotásáról, még mindig kísérletezhetünk azzal a megoldással, hogy Polányi filozófiájának több meghatározott kérdés irányából elvégzett interpretációja segítségével, az értelmezői szempontok egymást követő felcserélése mellett, bár fragmentált módon, közvetve, ám mégiscsak filozófiájának egészét próbáljuk megvilágítani. Elvégezhetjük továbbá – az egységes interpretáció álláspontjáról ítélve Polányi szövegei félreolvasásának bizonyítékaként – a vizsgálódás szempontja által kimetszett, s ez által megváltozott státuszú részterületek kidolgozását.

Polányi szövegeinek teológiai kérdéseket és közösségi rítusokat taglaló passzusaira azonban nem úgy tekintünk, mint a posztkritikai filozófia egy kidolgozásra váró diszciplínájára, továbbá nem számolunk a kozmikus vízióban való bennelakozás reális lehetőségével sem, azonban mégsem vitatjuk el ab ovo az ilyen interpretáció

legitimitását. Amennyiben viszont feladnánk a Polányi vallomásos felhívásával szemben mutatott távolságtartást, akkor Langford és Poteat figyelmeztetését szem előtt tartva – a vallomások individuális meghatározottságuk ellenére univerzális szándékkal íródtak –, miként lenne körülírható az értelmező tevékenysége, ha azt nem kívánjuk az antikarteziánus meditációk lépcsőit végigkövető és befelé összpontosító olvasó aktivitására korlátozni? Ez a „korlátozott” szerep is vajon nem állítana-e a transzcendencia határvidékén meditáló értelmező elé túlságosan nagy akadályokat a szerző artikulációs eszközeinek komplexitása miatt? Ugyanis a mintegy fél évszázaddal ezelőtti intellektuális vitákhoz ezer szállal kötődő gondolatmenetek megértése alighanem a szisztematikus feldolgozás eredményeképpen képzelhető csak el. A meditációknak a megértéshez és így az érvelés lehetőségének a megteremtéséhez kellene vezetniük. Nem lehet kétséges, hogy Polányi a megértést eredményező meditációra való felhívással, majd a meditációk stációin történő végigkalauzolással a posztkritikai szellemi beállítódás bemutatására, s ezáltal a bennelakozás „megalapozására” tesz kísérletet.

A szöveg megértését segítheti az a S. R. Jha és R. Gelwick által érvényesített szempont, amely a szövegek személyes meghatározottságának újabb aspektusára mutat rá. Gelwick és Jha a szövegek retorikai elemeit, illetve Polányi filozófiai beállítódásának kialakulását személyes élettörténetével szoros összefüggésben tárgyalva érdekes felismeréseket tettek. Ismeretes, hogy Polányi kezdetben orvosi, majd kémiai tanulmányokat folytatott. Az első világháború kitörését követően pedig rövid ideig a Monarchia hadseregében katonaeorvosként szolgált, majd a háború után mintegy három évtizeden át fizikokémikusként működött Karlsruhéban, Berlinben és Manchesterben. Gelwick és Jha amellett érvelnek, hogy a fogalmi újítások nagymértékben az orvosi gyakorlatból eredeztethetők, illetve az orvos-beteg viszony, valamint a diagnózis megállapításában való jártasság alapján gondolhatók el (Gelwick 1992, Gelwick 1996 és Jha 1999).

Az analógiák nyelve kiválóan alkalmas a kémikus tapasztalatainak kifejezésére. A lényegesen egzaktabb fizikáról ugyanez már nem mondható el. Polányi a kémia alacsonyabb egzaktsági fokát a megértés vonatkozásában a kémia fizikával szembeni többletének tekintette. Jha meglátása szerint Polányi a kreatív kémikus gondolkodási habitusát vette alapul a gondolkodás folyamatának filozófiai megvilágításakor. Az interpretáció határait kiszélesítendő felveti annak lehetőségét, hogy Polányi filozófiai vizsgálódásait tekinthetjük egy kémiafilozófia irányába tett bizonytalan lépésnek. Sőt, némi malíciával megjegyzi, hogy a határozottabb kémiafilozófiai megalapozás Polányi filozófiai nyelvezetének sok furcsaságát érthetővé tette volna, és ezzel elhárult volna azoknak az akadályoknak a jelentős része is, amelyek olvasói számára megnehezítették vagy lehetetlenné tették a posztkritikai filozófia befogadását. Kémiafilozófusként tehát Polányi sikeresebb filozófiai karriert tudhatott volna magáénak. Jha javaslata, hogy Polányi filozófiáját egy lehetséges kémiafilozófia irányából újraolvassuk, és ezzel egy meghatározott területre lokalizáljuk, az Allen által követett interpretációs stratégia irányába mutat.

Harry Prosch a *Michael Polanyi. A Critical Exposition* című terjedelmes Polányi-monográfiáját a gyógyítás fogalma köré építi föl, melynek szerkezete: Part I–*Diagnosis*, Part II–*Prescription*, Part III–*Treatment* és Part IV–*Evaluation*. A gyógyításon nem a praktikus orvosi tevékenységet, hanem annak metaforikus jelentését, az emberi közösség szövetébe ágyazott gondolkodás kultúrkritikai indíttatású megjavítását érti. Prosch a Jha által szorgalmazott, a gyakorlati kutatómunkára való filozófiai reflexióként értett tudományfilozófiai aspektus kiemelése helyett kultúrkritikai keretben értelmezi Polányi gondolkodását.

Az értelmezés Allen, valamint a Langford-Poteat szerzőpáros által követett stratégiája két különböző viszonyulást mutat fel Polányi Mihály filozófiájának irányában. Az egységnek az a felfogása, mint amibe mindaz beletartozik, amire a centrális doktrínának tekintett hallgatólagos integráció elmélete kiterjeszhető, követhetőbbnek tűnik a számunkra, mint a transzcendencia irányában nyitott kozmikus vízióként tételezett egység. A két interpretációs stratégia azonban nem állítható mereven szembe egymással, mivel a levezethetőségi viszony alapján előállított, immár „megtisztított” filozófia, ha nem is implikálja, de megerősítheti a transzcendencia irányában már meglevő nyitottságot. Ez utóbbi esetben a transzcendenciára nyitott szellemi otthon újjáalakítását tekinthetjük a posztkritikai filozófia egyik lehetséges eredményének. Az értelmezés másik útja, a kifejezés eszközeinek szinte kimeríthetetlen változatossága mellett, a kontempláció reményében a – külső – kritikai szempont által nem megrostált gondolatokkal való kísérletezés.

A két értelmezői stratégia közötti különbséget hangsúlyozzuk, mivel nem látjuk annak lehetőségét, hogy visszavezethetők lennének egy korábbi egységre. Pedig Allen személyes törekvése nem más, mint a transzcendenciáról való beszéd lehetőségének a keresése a hallgatólagos integrációnak a nyelv metaforikus kiterjesztésére történő alkalmazása által. Allen esetében a transzcendenciához fűződő viszony a transzcendencia előzetes elfogadását, míg a másik esetben a transzcendencia irányában való *nyitottságot*, a rátalálás lehetőségének a fenntartását jelenti.

Polányi transzcendenciához való viszonya a személyes életét érintő kérdések egyik legnehezebbike. Pontosan megválaszolni aligha sikerülhet, ugyanis még a legközelebbi munkatársak is egymásnak ellentmondva és tanácstalanságuknak hangot adva számoltak be a teológiát, a történeti vallásokat, valamint a vallásgyakorlás kérdéseit érintő Polányival folytatott beszélgetéseikről. Polányi ugyanis mindig kerülte a személyes hitével és a vallási intézménnyel kapcsolatos, őt személyében érintő állásfoglalásokat (Gelwick 1997:27-28 és 42, Prosch 1997:44 és 46-50, Scott 1997, Torrance 2002:168-175).

Phil Mullins értékelése szerint Polányi utolsó, Harry Prosch-sal közösen készített könyve, a *Meaning* „átfogyó kísérlet a jelentés huszadik századi problémáinak elemzésére, valamint Polányi konstruktív szemléletének kiterjesztésére a művészi és a vallási jelentés természetéről való gondolkodás területére” (Mullins 1997:9). Úgy fest azonban, hogy a művészetek és a vallási megismerés valóságvonatkozásai által felvetett

problémák vonják meg az Allen által követett interpretációs stratégia korlátjait. A kérdés tehát az, hogy a gondolkodás mely területeire terjeszthető ki alapvető módosítások nélkül – márpedig a valósággal (reality) való kapcsolatteremtésben mutatkozó eltérés ezt jelentené – a hallgatólagos megismerés Polányi által feltárt szerkezete?

Ronald L. Hall és Bruce Haddox a *Meaning*ből vett példákon mutatják be meggyőző érveléssel, hogy az indikatív jelentés (a tudomány nyelve), a szimbolizáció és a metafora (a művészetek nyelve) Polányi által adott leírásai a tudomány és a művészetek valóságvonatkozása tekintetében oly mértékű különbséget rögzítenek, ami visszalépést jelent a *Személyes tudás*ban kifejtett állásponthez képest (Hall 1997 és Haddox 1997). Ez a visszalépés a hagyományos tudomány–művészet szembeállítás irányába tett lépést jelent, amit Polányi mindkettőnek a személyes tudásban való megalapozásával kívánt elkerülni. A probléma fontosságát mutatja, hogy az amerikai recepció egyik meghatározó iránya azt a meggyőződést alakította ki, hogy a tudás bármelyik területén a megismerés szerkezete ugyanaz, a megismerés mindegyik típusa egyetemes *szándékkal* bír, és a különböző tudásterületek ontológiai státusza alapvetően nem különbözik. Hogy nem egészen ugyanaz, arra már a *Személyes tudás*ban az elfogadás különböző módjai – az igazolás (verifikáció) és az érvényesítés (validáció) megkülönböztetése – is felhívják a figyelmet (Polányi 1994, I:342-342).

Amennyiben az igazolás és az érvényesítés közötti különbséget relativizáljuk, úgy Richard Gelwick álláspontjához jutunk el, aki a *Meaning*et a *Személyes tudás* irányából értelmezte. Gelwick elutasította Hall és Haddox olvasatát, akik viszont a jelentések különböző típusainak a *Meaning*ben adott leírása alapján nem láttak lehetőséget az ontológiai státuszban mutatkozó különbség relativizálására. Gelwick tehát annak fenntartásához ragaszkodott, hogy Polányi gondolkodásában mindvégig fennmaradt a különböző tudásterületek olyan felfogása, amely a művészeteket, a teológiát (a vallási megismerést) nem értékeli le a tudományos felfedezéshez képest. A helyzet ellentmondásosságát mi sem mutathatja jobban, minthogy Gelwick a *Meaning*ből vett, de Proschtól származó idézetekkel támasztja alá az álláspontját. Prosch azonban az éles ontológiai különbségek meglétét olvassa ki már a *Személyes tudás* szövegéből is. A *Meaning* olvasóit napjainkban is megosztja a kérdés, hogy vajon Prosch valóban autentikusan közvetítette-e Polányi gondolatait (Gelwick 1997:27 és Torrance 2002:174). A Prosch társszerzői és szerkesztői munkálatainak autenticitását érintő nyugtalanító probléma azonban szintén arra mutat rá, hogy mekkora nehézségekbe ütközik a művészeteknek és a transzcendenciára irányuló megismerésnek a tudományok alapján, illetve ezzel egyidejűleg a tudományoknak a művészetek és a vallási megismerés irányából való megértése. A filozófiai életművet övező vitákban azonban aligha csak a *Meaning* körüli bizonytalanságok miatt nem zárható le megnyugtató módon az ontológiai státuszra vonatkozó kérdés. Ez a belátás pedig annak az interpretációnak a határait mutat rá, amelyik Polányi filozófiáját egy feltételezett „központi” doktrína, a hallgatólagos integráció elmélete alapján kísérli meg kifejtetni.

Az interpretáció bármelyik módját választja is Polányi Mihály gondolatainak értelmezője, szem előtt kell tartania, hogy Polányi filozófiai hagyatéka nem tekinthető filozófiai rendszernek (Sanders 1988:i). Ismeretes azonban, hogy Polányi szívesen számol be vizsgálódásairól úgy, mint filozófiai kutatásainak az előrehaladásáról, amelynek során újabb és újabb témákat emel be elemzéseinek a körébe (Polányi 1997:166), ráadásul a hallgatólagos tudás koncepciójának kidolgozásakor Polányi egységesebb terminológiát alkalmaz, mint a *Személyes tudás* megírásakor. Ez a két megállapítás azonban korántsem támasztja alá, hogy Polányi a rendszeralkotás irányába tett volna erőfeszítéseket.

IRODALOM

- Allen, Richard T. (1992). *Transcendence and Immanence in the Philosophy of Michael Polanyi and Christian Theism*. Lewiston, Queenston, Lampeter: The Edwin Mellen Press.
- Gelwick, Richard (1992). Michael Polanyi and the Philosophy of Medicine. *Polanyiana* 1992/1-2, 14-23.
- Gelwick, Richard (1996). The Calling of Being Human. *Polanyiana* 1996/1, 63-75.
- Gelwick, Richard (1997). Tudomány és valóság, vallás és Isten: Válasz Harry Proschnak. *Polanyiana* 1997/1, 27-42.
- Haddox, Bruce (1997). Kérdések Polányi *Meaning* című művéhez: Válasz Ronald Hallnak. *Polanyiana* 1997/1, 22-26.
- Hall, Ronald L. (1997). Polányi Mihály a művészetéről és a vallásról: Néhány kritikai reflexió a *Meaning* című műről. *Polanyiana* 1997/1, 12-21.
- Jha, Stefania Ruzsits (1999). The Tacit-Explicit Connection: Polanyian Integrative Philosophy and a Neo-Polanyian Medical Epistemology. *Polanyiana* 1999/1-2, 47-66.
- Langford, Thomas A. – Poteat, William. H. (1968). Upon First Sitting Down To Read Personal Knowledge.... An Introduction. In: Langford – Poteat (Eds.), *Intellect and Hope. Essays in the Thought of Michael Polanyi*. Durham: Duke University Press.
- Mullins, Phil (1997). A jelentés spektruma. A tudomány és a vallás, ahogy Polányi látja. *Polanyiana* 1997/1, 7-11.
- Nagy Endre (1992-1993). Civil Society in Michael Polanyi's Thought. *Polanyiana* 1992/4-1993/1, 142-165.
- Nagy, Paul (1996). Philosophy in a Different Voice: Michael Polanyi on Liberty and Liberalism. *Polanyiana* 1996/1, 101-111.
- Polanyi, Michael (1940). *The Contempt of Freedom*. London: Watts & Co. (Reprint Edition 1975 by Arno Press Inc.).
- Polanyi, Michael (1951). *The Logic of Liberty*. Chicago: The University of Chicago Press, (Midway Reprint 1980).
- Polányi Mihály (1991a). A békeszerzőkhöz. Nézetek az európai háború és béke feltételeiről. *Polanyiana* 1991/1, 15-23.
- Polányi Mihály (1991b). Új szkepticizmus. *Polanyiana* 1991/1, 24-26.

- Polányi Mihály (1991c). Az orosz forradalom tanulságai. *Polanyiana* 1991/1, 27-37.
- Polányi Mihály (1994). *Személyes tudás I-II. Úton egy posztkritikai filozófiához.* ford Pap Mária. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.
- Polányi Mihály (1997). A hallgatóságos dimenzió . In: Uő: *Tudomány és ember. Három tanulmány.* Budapest: Argumentum Kiadó – Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaság.
- Prosch, Harry (1997). Polányi nézete a vallásról a *Personal Knowledge*-ban: Válasz Richard Gelwicknek. *Polanyiana* 1997/1, 43-50.
- Sanders, Andries Frans (1988). *Michael Polanyi's Post-critical Epistemology. A Reconstruction of Some Aspects of 'Tacit Knowing'.* Amsterdam: Rodopi.
- Scott, William Taussig (1997). A vallási realitás kérdése: Kommentár a Polányi tanulmányokhoz. *Polanyiana* 1997/1, 82-86.
- Torrance, Thomas F. (2002). Polányi Mihály és a keresztény hit: személyes beszámoló. *Polanyiana* 2002/1-2, 167-176.
- Wigner Jenő – Hodgkin, Robin A. (2002). Polányi Mihály élete 1891. március 12. – 1976. február 22. A Royal Society tagja (1944). *Polanyiana* 2002/1-2, 19-49.